

Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid

Hoofdstuk 8 van *De sociale staat van Nederland 2017*, ISBN 978 90 377 0847 9

De webversie van deze publicatie wijkt in opmaak iets af van de gedrukte, papieren versie. Bij verwijzingen naar pagina's van deze editie daarom vermelden dat naar de webversie is verwezen.

8 Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid

Pepijn van Houwelingen en Paul Dekker

- In vergelijking met de inwoners van andere Europese landen zeggen Nederlanders weliswaar vaak geneigd te zijn politiek protest aan te tekenen tegen een onrechtvaardige wet, maar participeren ze minder vaak in de politiek.
  - Het aantal vakbondsleden (sinds 2000) en kerkleden is behoorlijk afgenomen, vooral door een beperkte aanwas van jongeren.
  - Verwacht wordt dat het lidmaatschap van sportclubs zal dalen van ongeveer een op de drie Nederlanders nu naar een op de vijf Nederlanders in 2030.
  - De vrijgevigheid van Nederlanders en het percentage vrijwilligers is vrij stabiel. Vrijwilligers zijn de afgelopen tien jaar gemiddeld wel iets meer tijd kwijt aan hun vrijwilligerswerk.
  - Vooral mannen, ouderen, kerkgangers, autochtone Nederlanders en hogeropgeleiden zijn als vrijwilliger actief.
  - Nederlanders zijn de afgelopen kwart eeuw meer betrokken bij de politiek geraakt en zijn ook niet-electoraal (boycot, handtekeningenactie) iets actiever. Partijlidmaatschap daarentegen is gedaald. Politieke participatie op het internet is sinds het begin van deze eeuw toegenomen.
  - Wat hun maatschappelijke en politieke betrokkenheid betreft is de afgelopen kwart eeuw het verschil tussen hoger- en lageropgeleiden over het algemeen wat toegenomen.
-

8.1 Inleiding

‘Nederland is ziek’, constateerde premier Lubbers in 1990. Hij wees daarmee in eerste instantie op de bijna 1 miljoen Nederlanders die toen een WAO-uitkering kregen, maar Lubbers trok het probleem breder: te veel mensen stonden in Nederland langs de kant met een uitkering terwijl ze in principe in staat waren om te werken.¹ Sinds 1990 hebben de opeenvolgende kabinetten allerlei initiatieven genomen om de maatschappelijke participatie en betrokkenheid van Nederlanders te vergroten en hun afhankelijkheid van de verzorgingsstaat te verminderen. De bezuinigingen in de cultuursector zijn bijvoorbeeld ingevoerd vanuit de gedachte dat niet de overheid, via subsidies, maar de markt, via het prijsmechanisme en de samenleving zelf, door middel van giften, zoveel mogelijk vorm moeten geven aan kunst en cultuur die in ons land wordt geproduceerd. Ook de recente hervormingen in de zorg, bijvoorbeeld de invoering van de Wmo, hebben allemaal als uitgangspunt dat in eerste instantie de samenleving – dat wil in dit geval doorgaans zeggen: familie, burens en vrienden, maar ook vrijwilligers – eerst zoveel mogelijk zelf moet doen voordat de overheid in beeld komt. De laatste beperkt zich het liefst tot het creëren van de noodzakelijke randvoorwaarden waarmee de samenleving zichzelf tot bloei kan brengen. De koning verwoordde deze omwenteling in de Troonrede van 2013 als een transitie waar-

bij ‘de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatie-samenleving’ (Van Houwelingen et al. 2014: 17).

De afgelopen 25 jaar zijn er ook allerlei beleidsinitiatieven ondernomen om de politieke participatie en betrokkenheid van Nederlanders te vergroten, waaronder bijvoorbeeld de (tijdelijke) invoering van een gekozen burgemeester en een adviserend referendum. Eerder (Van Houwelingen et al. 2014: 222) concludeerden we echter al, onder andere in navolging van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, dat pogingen om de politieke (of ‘beleidsbeïnvloedende’) participatie en betrokkenheid in Nederland te bevorderen vrij weinig hebben opgeleverd: Nederland is ‘institutioneel conservatief’ (WRR 2012: 33).

Kortom, de afgelopen kwart eeuw wordt er, in ieder geval vanuit het beleid en de politiek, op allerlei terreinen meer en meer participatie en betrokkenheid van burgers verwacht. Maar komt die ook werkelijk tot stand? In dit hoofdstuk beperken we ons tot ontwikkelingen in maatschappelijke en politieke participatie. Zijn Nederlanders de afgelopen 25 jaar meer of minder vrijwilligerswerk gaan verrichten? Wordt er meer of minder gegeven aan goede doelen? En hoe staat het ervoor met de politieke participatie en betrokkenheid in Nederland? Ook besteden we aandacht aan de ontwikkeling van burgerschapsidealen in Nederland. De hoofdvraag hierbij is steeds als volgt: is de maatschappelijke participatie en betrokkenheid van Nederland de afgelopen kwart eeuw inderdaad toegenomen, zoals vanuit politiek en beleid wordt verondersteld én wenselijk geacht?

We beginnen het hoofdstuk traditiegetrouw met een positionering van de participatie en betrokkenheid in Nederland in Europees perspectief. Daarna focussen we op drie terreinen, namelijk lidmaatschap en donaties (passieve vormen van maatschappelijke participatie), vrijwilligerswerk (actieve vorm van maatschappelijke participatie) en politieke participatie en betrokkenheid. Dat doen we aan de hand van tijdreeksen die waar mogelijk 25 jaar teruggaan, om zo te bekijken in hoeverre over deze langere periode verschuivingen in achtergronden aanwijsbaar zijn, bijvoorbeeld in leeftijd of naar opleidingsniveau. Daarnaast zal extra aandacht worden besteed aan het belang van achtergrondkenmerken, zoals leeftijd, geslacht en opleidingsniveau, voor maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid.

8.2 Nederland in Europa: politiek sterk gericht op landelijk niveau en gemiddelde participatie

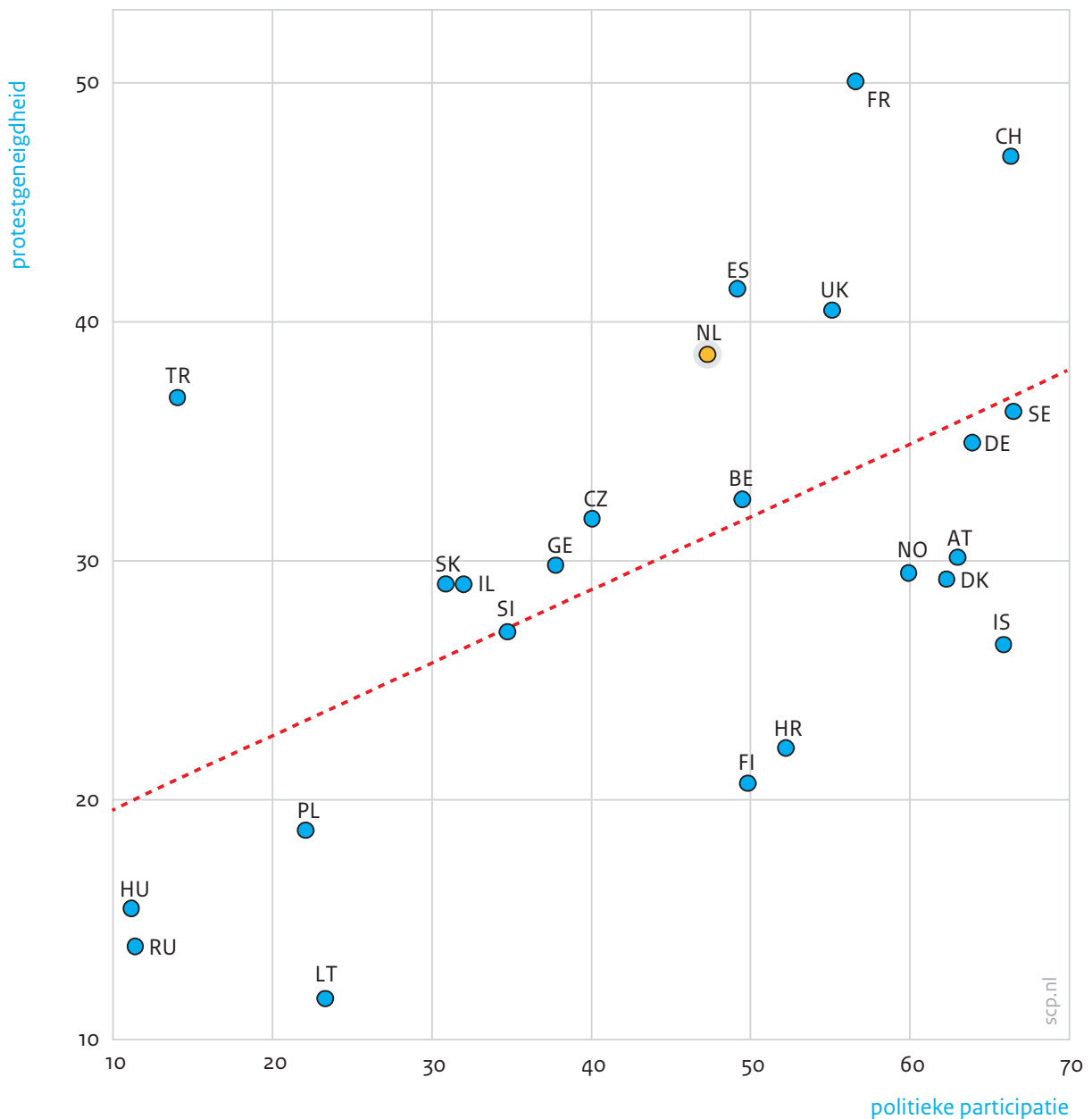
Bij gebrek aan actuele internationale gegevens over vrijwilligerswerk of andere vormen van maatschappelijke inzet, vergelijken we alleen de politieke participatie en betrokkenheid. In *De sociale staat van Nederland 2015* bleek uit gegevens van de European Social Survey (ESS) van 2012/13 dat de deelname aan vrijwilligerswerk in Nederland naar verhouding zeer hoog is (Bijl et al. 2015). Dat is eerder ook al vaak geconstateerd (o.a. Musick en Wilson 2007: 342 e.v.) en waarschijnlijk is het nog steeds zo, maar dat kan pas in de volgende editie van deze serie nagegaan worden, als de gegevens van de European Values Study 2017/18 beschikbaar zijn.

In figuur 8.1 vergelijken we voor een brede waaier van Europese landen (inclusief het slechts deels Europese Turkije en het Eurosongfestivalland Israël) recente deelname aan politieke activiteiten en, als maat voor politieke protestgeneigdheid, de inschatting dat men waarschijnlijk iets zou doen in het geval van een slecht politiek voornemen. Die geneigdheid ligt in Nederland op een hoog niveau – slechts overtroffen door vier van de opgenomen 24 landen – maar qua feitelijke politieke participatie is Nederland een middenmoter. De participatie in de meeste andere (Noord)West-Europese landen is duidelijk hoger. Dat was in *De sociale staat van Nederland 2015* ook de bevinding met een vergelijkbare participatievraag in het ESS (Van Houwelingen en Dekker 2015: 226-227): in relatie tot het hoge niveau van vrijwilligerswerk blijft de politieke participatie in ons land achter.

Figuur 8.1

Nederland politiek niet erg actief, maar wel protestgeneigd

Politieke participatie^a en protestgeneigdheid^b in 24 landen, personen van 18 jaar en ouder, 2014-'15 (in procenten)^c

a Minstens eenmaal het antwoord 'Heb ik afgelopen jaar gedaan' op de vraag 'Er zijn verschillende manieren waarop mensen sociaal of politiek actief kunnen zijn. Kunt u aangeven of u ooit aan de navolgende activiteiten hebt deelgenomen of dat in de toekomst zou doen? Ook participatie via het internet telt mee: 1) meedoen aan een handtekeningactie; 2) boycotten of bewust kopen van bepaalde producten vanwege politieke redenen, ethische redenen of milieuredenen; 3) deelnemen aan een demonstratie; 4) bijwonen van een politieke vergadering of bijeenkomst; 5) contact opnemen met een politicus of ambtenaar om uw mening te uiten (of geprobeerd contact op te nemen); 6) het geven of inzamelen van geld voor een sociale of politieke activiteit; 7) contact leggen met de media of verschijnen in de media om uw mening te uiten; 8) uiten van politieke meningen op het internet.'

- b 'Heel/tamelijk waarschijnlijk' in antwoord op de vraag 'Stel u voor dat het parlement een wet in overweging neemt die u als onrechtvaardig of schadelijk beschouwt. Hoe waarschijnlijk is het dat u alleen of met anderen er iets aan zou trachten te doen?'
- c In bijlage A (te vinden achterin deze publicatie) vindt u de verklaring van de gebruikte landcodes.

Leesvoorbeeld: de onderbroken lijn laat zien dat er een positieve relatie is tussen het niveau van feitelijke politieke participatie en het niveau van protestbereidheid. Landen eronder hebben relatief veel participatie, landen erboven relatief veel protestgeneigdheid.

Bron: ISSP'14/'15 (Burgerschapsmodule)

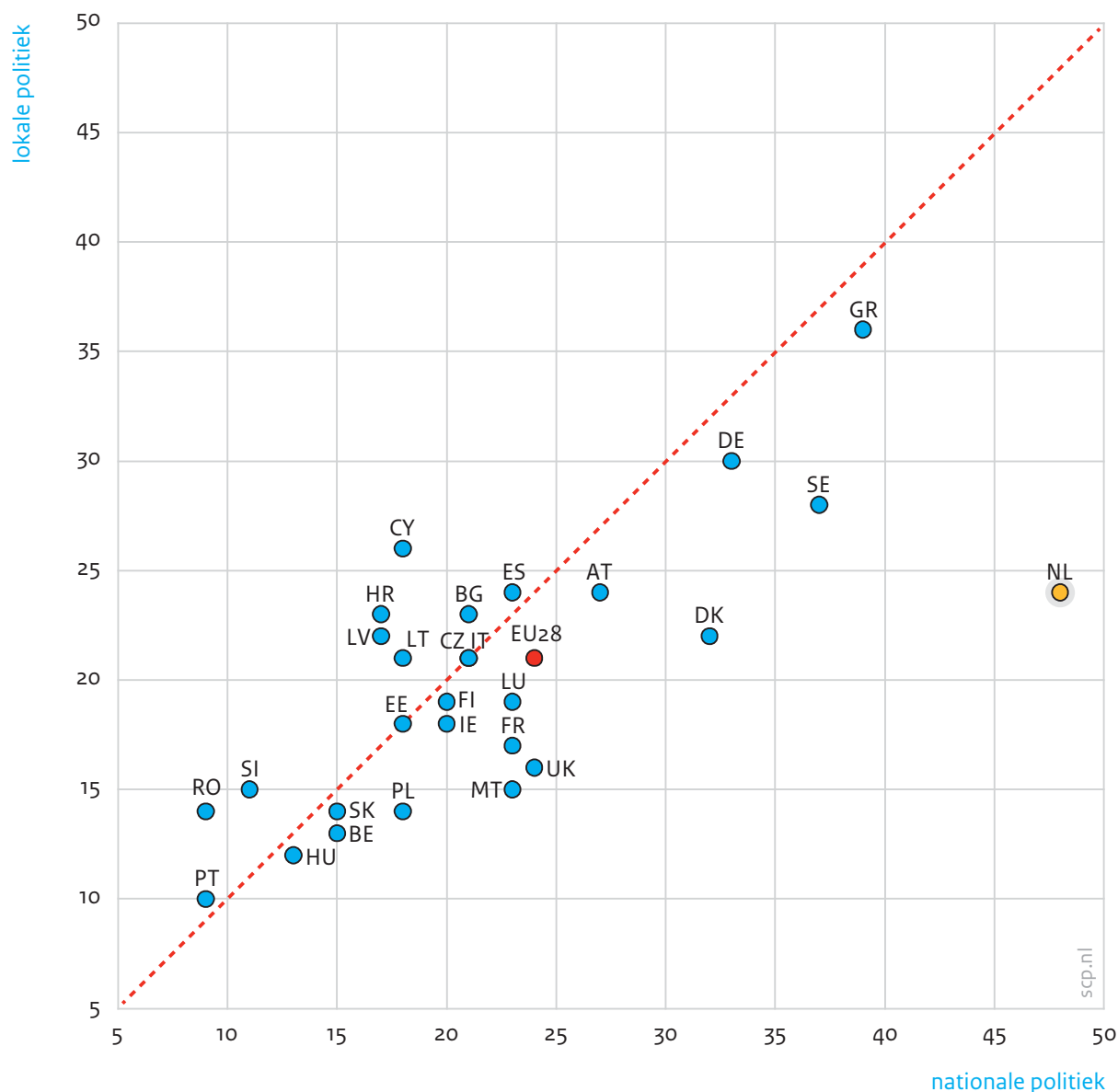
Figuur 8.2 vergelijkt aandelen van de bevolking van de landen van de Europese Unie die geregeld over lokale en nationale politieke kwesties praten in de vriendenkring. Over wat wel en niet geregeld is, kan men natuurlijk verschillend denken, maar de combinatie geeft in ieder geval een indruk van het relatieve belang van de landelijke en lokale politiek in het leven van mensen.

Veel landen zitten op of rond de diagonaal waarop even vaak over lokale als nationale politieke kwesties wordt gesproken. In sommige landen spreekt men vaker over lokale kwesties (in Cyprus en Kroatië is dat duidelijk het geval) en in meer landen is de nationale politiek vaker onderwerp van gesprek. Dat geldt onder andere voor het Verenigd Koninkrijk, Denemarken, Zweden en het meest extreem voor Nederland. Twee jaar geleden week Nederland ook al in deze richting af (Van Houwelingen en Dekker 2015: 228), maar het verschil is nu nog wat groter. Ook uit Nederlands onderzoek blijkt een grotere interesse voor de nationale dan lokale politiek, maar qua tevredenheid en vertrouwen scoort de lokale politiek hoger (Van der Meer en Van der Kolk 2016; Den Ridder et al. 2014: 26 e.v.).

Figuur 8.2

Nederlanders zeer geïnteresseerd in de nationale politiek

Lokale en nationale politieke interesse^a in 28 landen, personen van 15 jaar en ouder, 2017 (in procenten)^b

- a 'Als u met vrienden of familie samen bent, zou u dan zeggen dat u geregeld, soms of nooit praat over nationale (lokale) politieke aangelegenheden?' Weergegeven in de figuur is het percentage 'geregeld'.
- b In bijlage A (te vinden achterin deze publicatie) vindt u de verklaring van de gebruikte landcodes.

Leesvoorbeeld: boven de aangegeven diagonaal wordt er meer over de lokale politiek gepraat, onder de diagonaal meer over de nationale politiek.

Bron: EC (EB 87.1)

8.3 Lidmaatschap van vakverenigingen en kerken en donateurschap

Vakverenigingen

Het totale aantal leden van de drie grootste vakverenigingen was in de afgelopen 25 jaar het grootst in 2000, bijna 1,8 miljoen, en is sindsdien geleidelijk gedaald naar bijna 1,5 mil-

joen in 2016. Met andere woorden, sinds het begin van de eeuwwisseling loopt het totale aantal leden geleidelijk terug. Dit komt door vergrijzing van het ledenbestand. Met uitzondering van de Vakcentrale voor Professionals (vcp) is het aantal leden van 65 jaar en ouder sinds 2000 namelijk gestegen. Echter, de jongerenaanwas is sterk gedaald. Telde de FNV in 1999 nog 71.000 leden jonger dan 25 jaar, in 2016 was dit minder dan de helft: 31.000. De daling van het aantal leden van de drie grootste vakverenigingen sinds 2000 is extra opmerkelijk, omdat sinds de eeuwwisseling de totale beroepsbevolking is gestegen (van ongeveer 8 naar 9 miljoen²).

Tabel 8.1

Daling van het aantal vakbondsleden

Aantal leden van de drie grootste vakverenigingen, 1990-2016 (in aantallen x 1000)

	1990	1994	1997	2000	2003	2006	2009	2012	2014	2016	jaar-trend ^a
FNV	975	1111	1194	1225	1205	1171	1197	1180	1132	1078	3
CNV ^b	302	338	354	357	355	342	336	341	287	282	-1
VCP ^{b, c}	125	156	161	207	169	161	135	132	54	100	-2
totaal	1402	1605	1709	1789	1729	1674	1668	1653	1473	1460	-1

a Jaarlijkse gemiddelde verandering van het ledental (*1000) op basis van de trendlijn tussen de meetpunten.

b De fluctuaties bij CNV en VCP na 2012 hebben te maken met uittreding en toetreding van bonden bij deze twee vakorganisaties.

c Vóór 2014 MHP.

Bron: CBS (StatLine)³

Kerken

Het aantal leden in Nederland van de zes grootste kerken en het Nederlands Bijbelgenootschap is sinds 1994 geleidelijk gedaald, van 8,7 miljoen naar 6,3 miljoen in 2015, terwijl over dezelfde periode de totale bevolking met ongeveer 1,5 miljoen is gegroeid. Vooral de Rooms-Katholieke Kerk en de Protestantse Kerk in Nederland zagen hun ledenaantal sterk teruglopen. De Gereformeerde Kerken (christelijk en vrijgemaakt) en Gemeenten daarentegen hielden hun ledenaantal op peil respectievelijk wisten zelfs een groei te realiseren. Gemiddeld verlieten sinds 1994 per saldo 311 mensen dagelijks een van de kerkelijke organisaties genoemd in tabel 8.2.

Tabel 8.2

Daling van het aantal kerkleden

Aantal leden van de grootste kerken en het Nederlands Bijbelgenootschap, 1994-2015 (in aantallen x 1000)

	1994	1997	2000	2003	2006	2009	2012	2015	jaar-trend ^a
RKK	5460	5283	5106	4533	4352	4212	4044	3882	-80
PKN (tot aan 2004: NHK, GKN + ELK)	2599	2435	2271	2458	2329	2149	2153	1970	-25
Ger. Kerken (vrijgemaakt)	121	124	125	126	126	124	122	119	0
Ger. Gemeenten	94	96	98	101	103	105	106	108	1
Chr. Gereformeerde Kerken	75	75	75	74	74	74	74	73	0
Hersteld Hervormde Kerk	.	.	.	.	70	58	59	59	-1
Nederlands Bijbelgenootschap	372	337	331	303	202	182	138	122	-13
totaal	8721	8350	8006	7593	7256	6903	6696	6333	-114

a Jaarlijkse gemiddelde verandering van het ledental (x 1000) op basis van de trendlijn tussen de meetpunten.

Bron: Kaski (tellingen van afzonderlijke kerken & het Nederlands Bijbelgenootschap)

Betrouwbare tijdreeksen over het aantal moslims in Nederland, een steeds belangrijker geloofsgroep, ontbreken helaas (Maliapaard en Gijsberts 2012: 44). Op dit moment wonen er naar schatting ongeveer een miljoen moslims in Nederland.⁴ In 1990 waren dit er naar schatting een kleine half miljoen.⁵ Met andere woorden, het aantal moslims is de afgelopen 25 jaar in ons land ongeveer verdubbeld, terwijl het aantal christenen over dezelfde periode met (ruim) twee miljoen (ongeveer 25%) is afgenomen (tabel 8.2).

Overige maatschappelijke organisaties

Vanzelfsprekend zijn er, behalve vakbonden en kerken, nog veel meer maatschappelijke organisaties, zoals sportbonden, consumentenorganisaties en organisaties die zich bezighouden met internationale hulp en solidariteit. In de publicatie *Verenigd in verandering* staan de ontwikkelingen in het aantal donateur- en lidmaatschappen van deze organisaties beschreven voor de periode 1994-2012 (Posthumus et al. 2014: 64). Hieruit blijkt dat het aantal donateur- en lidmaatschappen van consumenten-, ouderen-, natuur-, milieu- en sportorganisaties over deze periode is gestegen, terwijl die van omroep-, gezondheids-, welzijns-, vrouwen- en maatschappelijke organisaties op het gebied van internationale hulp en solidariteit zijn gedaald. Uit de recent verschenen *Sport Toekomstverkenning* (Van Bakel et al. 2017) blijkt weliswaar dat de afgelopen twintig jaar stabiel zo'n een op de drie Nederlanders lid is van een sportclub, maar dat, vanwege een aantal maatschappelijke ontwikkelingen waaronder vergrijzing, immigratie en individualisering, de komende jaren het lidmaatschap van sportclubs zal afnemen naar ongeveer een op de vijf Nederlanders in 2030.

Donaties

Hoe heeft het geefgedrag in Nederland zich ontwikkeld de afgelopen tien jaar? Wat zijn de belangrijkste conclusies die we op basis van het onderzoek Geven in Nederland (GiN) kunnen trekken? Allereerst, hoewel het absolute bedrag aan giften is toegenomen, is het als percentage van het bruto binnenlands product (bbp) sinds 1997 ongeveer gelijk gebleven (tabel 8.3). Nederlanders geven per jaar iets meer dan 5 miljard euro aan goede doelen, omgerekend ongeveer 0,8% van het bbp. In vergelijking met 2013 geven vooral bedrijven meer aan goede doelen; mogelijk heeft dit te maken met de aandacht voor maatschappelijk ondernemen. Het meeste geld wordt gegeven aan de doelcategorie 'kerk en levensbeschouwing', hoewel dit als percentage van het totale giftbedrag sinds 1997 wel geleidelijk wat is gedaald. Sinds 1997 wordt ook geleidelijk een kleiner deel van alle giften gegeven aan organisaties op het gebied van sport en recreatie, terwijl over dezelfde periode de doelcategorie 'anders' sterk is toegenomen. Al met al geeft 83% van de Nederlandse huishoudens wel eens aan een goed doel, waarbij werknemers met een modaal tot tweemaal modaal inkomen relatief het meest doneren. Daarmee behoort Nederland tot de vrijgevigste landen ter wereld (Steenbergen 2017). Ten slotte, de recente bezuinigingen op cultuur lijken er niet toe geleid te hebben dat een groter percentage van alle giften naar de cultuursector gaat, hoewel er wel sinds 1997 duidelijk meer aan de cultuursector wordt gedoneerd.

Tabel 8.3

De vrijgevigheid van Nederland is stabiel

Geefgedrag naar type doelen en type giften, 1997-2015 (in euro's^a en procenten)

	1997	2001	2005	2007	2009	2011	2013	2015	jaar-trend ^b
huishoudens die geld geven (%)	71	82	83	88	87	85	88	83	0,78
gemiddeld bedrag per huishouden (euro)	213	263	254	260	241	240	237	261	0
totaal geldgiften (x mln. euro)	1348	1770	1786	1650	1537	1492	1568	1620	-2
giften in natura ^c (x mln. euro)	180	365	414	295	401	337	403	460	10
totaal giften	1528	2136	2199	1945	1938	1829	1971	2081	7

Tabel 8.3
(Vervolg)

	1997	2001	2005	2007	2009	2011	2013	2015	jaar-trend ^b
andere bijdragen aan goede doelen ^d									
nalatenschappen	135	231	182	240	232	256	265	289	6
fondsen	214	237	431	339	387	294	290	301	4
bedrijven	693	1359	1.513	1639	1694	1378	1363	2007	29
loterijen			396	394	461	498	494	524	14
totaal bijdragen aan goede doelen (x mln. euro)	2570	3963	4721	4557	4712	4255	4383	5200	80
idem als % van het bbp	0,7	0,8	0,9	0,7	0,8	0,7	0,7	0,8	-0,01
doelen in % van de giften									
kerk en levensbeschouwing	27	22	19	22	19	19	22	21	-0,1
gezondheid	13	11	11	10	13	11	12	13	-0,14
internationale hulp	15	15	18	12	12	13	13	13	-0,17
milieu, natuurbehoud en dierenbescherming	8	7	8	8	9	9	8	9	0,06
onderwijs en onderzoek	4	3	6	6	6	4	5	4	-0,01
cultuur	4	9	7	8	10	7	6	7	0,08
sport en recreatie	16	18	15	15	15	16	13	10	-0,26
maatschappelijke en sociale doelen	11	10	12	13	10	13	13	11	0,06
anders ^e	2	4	5	5	5	8	7	11	0,42

a Niet gecorrigeerd voor inflatie.

b Jaarlijkse gemiddelde verandering op basis van de trendlijn tussen de meetpunten.

c Dit betreft schattingen van de persoon zelf over de monetaire waarde van de gift in natura. Het ligt enigszins voor de hand dat men geneigd is de waarde van bijvoorbeeld een oude jas die men doneert, wat te hoog in te schatten.

d Door toegepaste correcties verschillen deze cijfers enigszins van die in voorgaande publicaties van het onderzoek Geven in Nederland.

e Van giften in natura is het doel voor de gever vaak onduidelijk (Bekkers et al. 2017: 103) en aangezien de afgelopen jaren relatief meer in natura wordt gegeven, kan dit een verklaring zijn van de toename van deze doelcategorie.

Bron: vu (GiN; ontleend aan Bekkers et al. 2017)

8.4 Vrijwilligerswerk

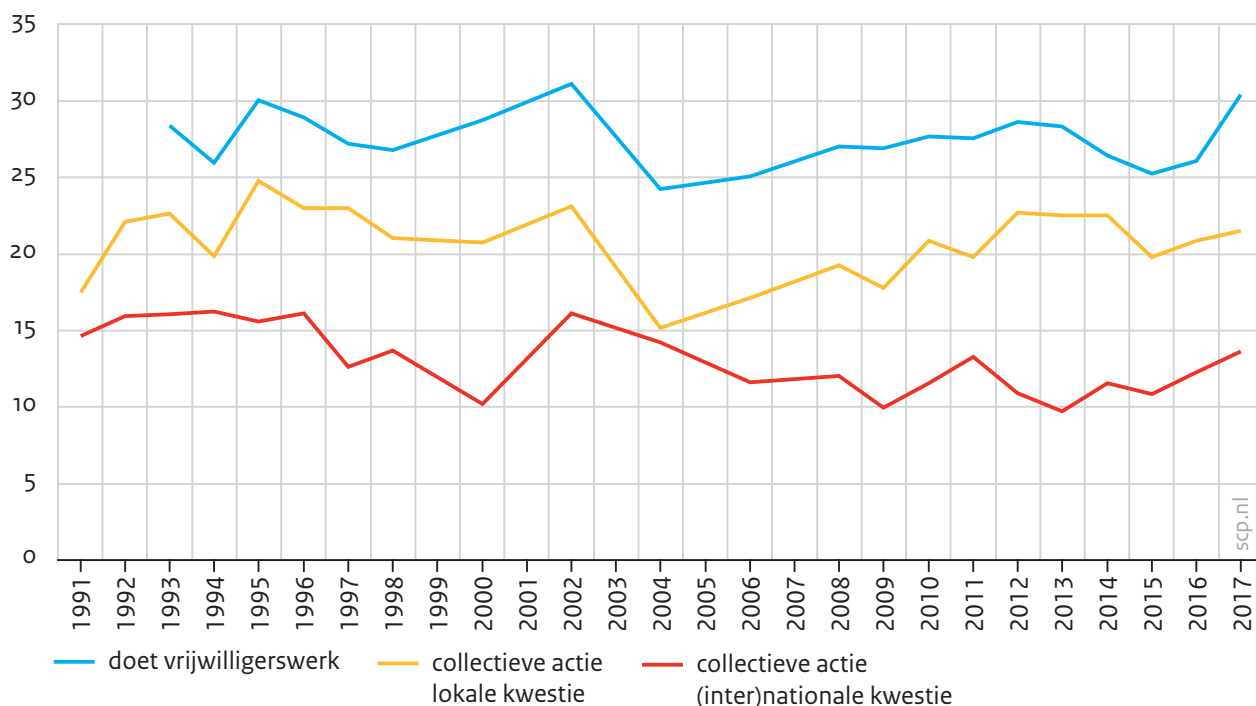
Al met al is het percentage Nederlanders dat aangeeft vrijwilligerswerk te verrichten sinds 1990 door de jaren heen redelijk constant gebleven; vrijwilligerswerk is hierbij gedefinieerd als werk dat in enig georganiseerd verband onverplicht en onbetaald wordt verricht ten behoeve van anderen of de samenleving. Doorgaans schommelt dit aandeel tussen de 25% en 30% (figuur 8.3). Hetzelfde geldt voor het deel van de bevolking dat zich de afgelopen twee jaar heeft ingespannen voor een (sub)lokale kwestie (dit aandeel varieert tussen de 15% en 25%) of (inter)nationale kwestie (tussen de 10% en 15%). Op deze lange termijn zijn

er geen duidelijke trends te onderscheiden, maar slechts fluctuaties. De laatste meting laat voor zowel vrijwilligerswerk als collectieve acties een toename zien, maar ook deze percentages voor 2017 vallen nog steeds binnen de langetermijnbandbreedte.

Figuur 8.3

Vrijwilligerswerk en collectieve actie fluctuerend en recent stijgend

Ontwikkelingen in vrijwilligerswerk en collectieve actie^a in Nederland, personen van 18 jaar en ouder, 1991-2017 (in procenten)

a Collectieve actie = heeft zich de afgelopen twee jaar met anderen ingespannen voor een lokale of (inter)nationale kwestie. In 2010/11 is de vraagstelling veranderd en op basis van een dubbelmeting in die jaren zijn de cijfers van 2008 en eerder aangepast.

Bron: SCP (cv'91-'16/'17)

Tabel 8.4 laat het aantal uren per week zien dat Nederlanders gemiddeld besteden aan diverse vormen van maatschappelijke participatie. Dit geeft over het algemeen een vrij stabiel beeld. Het gemiddelde aantal uren dat Nederlanders per week aan vrijwilligerswerk besteden is recent wel geleidelijk gestegen, van 0,7 uur in 2006 naar 0,9 uur in 2016. Het percentage vrijwilligers is over dezelfde periode echter niet of nauwelijks gestegen: vrijwilligers zijn dus in vergelijking met tien jaar geleden gemiddeld wat meer tijd kwijt aan hun vrijwilligerswerk.

Tabel 8.4

Tijd besteed aan maatschappelijke participatie, personen van 12 jaar en ouder, 1975-2005 en 2006-2016 (in uren per week)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005 ^a	2006	2011	2016
totaal	2,0	2,0	2,2	2,1	2,2	1,8	1,8	2,0	2,3	2,2
vrijwilligerswerk	0,8	0,9	0,8	0,9	0,9	0,7	0,6	0,7	0,8	0,9
informele hulp aan personen (familieleden) in andere huishoudens ^b	0,8	0,7	1,0	0,8	1,0	0,8	0,8	0,9	1,0	0,9
religieuze praktisering ^c	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4

a Tussen 2005 en 2006 is sprake van een verandering in de methode van dataverzameling. Zo zijn de gegevens tot en met 2005 steeds tijdens een week in oktober verzameld en vanaf 2006 gedurende het hele jaar. Verschillen in de tijdsbesteding zijn daardoor mogelijk geen echte verschillen in gedrag, maar het gevolg van de andere methode van dataverzameling. Voorzichtigheid is geboden bij het vergelijken van de gegevens voor en na 2005.

b Bv. hulp bij reparaties, oppassen voor kinderen of mentale steun aan een vriend geven.

c Bv. bidden, het bijwonen van een dienst of activiteiten als ouderling en diaken.

Bron: SCP (TBO'75-'06); SCP en CBS (TBO'11 en '16)

Vrij stabiel verricht dus iets meer dan een kwart van de Nederlandse bevolking vrijwilligerswerk. Maar wat voor soort vrijwilligerswerk wordt gedaan? In tabel 8.5 staat het vrijwilligerswerk uitgesplitst naar de soort vereniging waarvoor het wordt gedaan. Vooral sportverenigingen, levensbeschouwelijke organisaties en buurtgroepen maken veel gebruik van vrijwilligers. De percentages zijn wederom vrij stabiel; we zien in ieder geval niet dat zang-, muziek- en toneelverenigingen meer vrijwilligers hebben gekregen de afgelopen jaren vanwege de bezuinigingen en ook het aantal vrijwilligers bij sportverenigingen lijkt vrij stabiel te zijn. Dat laatste is mogelijk problematisch, aangezien net zoals in de cultuursector, door de bezuinigingen vermoedelijk (veel) meer vrijwilligers in de sportwereld nodig zijn dan voorheen. In zoverre is het dus niet verbazingwekkend dat het vinden van voldoende vrijwilligers voor sportverenigingen de laatste jaren geen sinecure lijkt te zijn.

Tabel 8.5

Percentage vrijwilligers blijft stabiel

Vrijwilligerswerk in georganiseerd verband, personen van 18 jaar en ouder, 1990-2016/'17 (in procenten)

	1990	1993	1999	2004	2010/'11	2014/'15	2016/'17
zang-, muziek- of toneelvereniging	5	5	4	5	5	4	4
sportvereniging	14	14	14	12	14	14	14
hobbyvereniging	8	8	4	5	5	4	5
politieke organisatie	2	2	1	1	2	1	2
vakbond, werknemers- of werkgeversorganisatie	3	3	3	2	1	2	1
godsdiensstige of levensbeschouwelijke organisatie	8	8	8	10	9	7	8
school, crèche of peuterspeelzaal (oudercommissie, bestuur, enz.)	11	11	10	9	10	9	9
buren-, bejaarden-, gehandicaptenhulp organisatie met maatschappelijke doelen (mensenrechten, natuur, enz.)	13	13	10	13	15	15	11
verricht een of meer vormen van vrijwilligerswerk	42	41	39	40	42	43	41

Bron: SCP (DLO'90-93; POLS'99; SLI'04-'16/'17)

Het percentage vrijwilligers in Nederland dat voor een of meer van de negen soorten organisaties genoemd in tabel 8.5 vrijwilligerswerk verricht, schommelt sinds 1990 rond de 40%. Ook voor de verschillende typen verenigingen is het percentage vrijwilligers sinds 1990 dus vrij stabiel. Het meeste vrijwilligerswerk wordt gedaan voor sportverenigingen: ongeveer een op de zeven (volwassen) Nederlanders is vrijwilliger bij een sportvereniging. Ook organisaties die zich inzetten voor burenen-, bejaarden- of gehandicaptenhulp krijgen van ongeveer 10% van de (volwassen) Nederlanders vrijwilligershulp; hetzelfde geldt voor scholen, crèches, peuterspeelzalen enzovoort.

Bij vakbonden zien we sinds 1990 een geleidelijk dalend aantal vrijwilligers, terwijl de afgelopen kwart eeuw meer Nederlanders zich als vrijwilliger zijn gaan inzetten voor organisaties met een maatschappelijk doel, zoals de bevordering van mensenrechten of het beschermen van de natuur. Opvallend is dat het percentage vrijwilligers dat zich inzet voor burenen, bejaarden en gehandicapten het laatste meetjaar wat gedaald lijkt te zijn, ondanks dat er, juist op dit terrein, een steeds groter beroep wordt gedaan op de zelfredzaamheid van burgers, bijvoorbeeld vanuit de Wmo. Wellicht wijst deze daling op een geleidelijke overbelasting van vrijwilligers, hoewel we hier helaas op basis van onze gegevens niet met zekerheid uitspraken over kunnen doen.

Sinds 1993 zijn mannen, ouderen en hogeropgeleiden (relatief) vaker vrijwilligerswerk gaan verrichten. We merkten dit al eerder op (Van Houwelingen en De Hart 2013). Vooral het verschil tussen lager- en hogeropgeleiden is de afgelopen kwart eeuw sterk toegenomen, van 9 naar 16 procentpunten, bijna een verdubbeling (zie tabel 8.6). Mannen, hogeropgeleiden en kerkgangers verrichten het vaakst vrijwilligerswerk. Het percentage hogeropgeleiden in ons land is de afgelopen kwart eeuw overigens gestegen van 23% naar 30%. Opvallend genoeg is het percentage vrijwilligers onder werkenden en werklozen nagenoeg gelijk.

Tabel 8.6

Ouderen en hogeropgeleiden zijn vaker vrijwilligerswerk gaan doen

Vrijwilligerswerk^a naar achtergrondkenmerken, personen van 18 jaar en ouder, 1993-2016/'17 (in procenten)

	1993	2000	2008/'09	2012/'13	2016/'17
totaal	28	28	26	28	27
man	29	30	27	30	30
vrouw	27	27	26	26	25
18-34 jaar	22	18	18	23	20
35-64 jaar	33	33	31	32	31
≥ 65 jaar	25	34	26	28	30
lageropgeleid	24	25	21	20	19
middelbaar opgeleid	30	28	28	29	27
hogeropgeleid	33	35	32	35	35
gaat nooit naar de kerk	22	21	21	24	22
gaat soms, regelmatig of vaak naar de kerk	37	41	34	35	37
heeft geen betaald werk	27	32	27	29	27
heeft betaald werk	29	26	26	28	27

a Minstens één uur vrijwilligerswerk per week.

Bron: SCP (CV'93-'16/'17)

Verrichten minderheden meer of minder vaak vrijwilligerswerk dan autochtone Nederlanders? En zien we bij de minderheden dezelfde soort verschillen wat betreft het verrichten van vrijwilligerswerk, bijvoorbeeld naar geslacht en leeftijd, als bij autochtone Nederlanders? Tabel 8.7 laat zien dat minderheden over het algemeen aanzienlijk minder vaak vrijwilligerswerk verrichten. Autochtone Nederlanders doen bijvoorbeeld twee keer zo vaak vrijwilligerswerk als Turkse Nederlanders. In een andere SCP-publicatie zijn we nader ingegaan op de mogelijke oorzaken van deze verschillen (Van Houwelingen et al. 2016); daar merkten we ook op dat minderheden vermoedelijk niet meer informele zorg en mantelzorg verlenen dan autochtone Nederlanders, zoals wel vaak gedacht wordt. Bij minderhe-

den zijn het vooral jongeren in plaats van ouderen die vrijwilligerswerk verrichten, vermoedelijk omdat ze beter Nederlands spreken. De tweede generatie verricht dus eerder vrijwilligerswerk, en net zoals bij autochtone Nederlanders zijn hogeropgeleiden vaker als vrijwilliger actief. Ten slotte, bij de Antillianen verrichten vrouwen vaker vrijwilligerswerk dan mannen.

Tabel 8.7

Vooral onder oudere mensen met een migratieachtergrond minder vrijwilligers

Vrijwilligerswerk^a naar herkomst en achtergrondkenmerken, personen van 18 jaar en ouder, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	18	22	22	25	37
man	18	22	21	21	36
vrouw	17	21	23	28	38
18-34 jaar	20	22	22	23	33
35-64 jaar	17	22	23	26	40
≥ 65 jaar	2	14	14	21	36
eerste generatie	15	20	20	22	-
tweede generatie	22	24	25	30	-
lageropgeleid	11	19	17	21	27
middelbaar opgeleid	18	22	20	23	39
hogeropgeleid	30	26	29	29	43

a Aan respondenten is gevraagd: 'Heeft u in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk gedaan?'

Bron: SCP (SIM'15)

Samengevat verrichten ouderen, hogeropgeleiden, kerkgangers en autochtone Nederlanders vaak vrijwilligerswerk. Deze kernbevinding wordt al jaren keer op keer in verschillende onderzoeken bevestigd (Boss et al. 2011: 16). Overigens verschilt het percentage vrijwilligers in Nederland ook per provincie: in Friesland, Overijssel en Zeeland is het percentage vrijwilligers het hoogst; in Flevoland, Noord-Holland en Limburg is het het laagst (Boss et al. 2011: 18). Het lage percentage vrijwilligers in Limburg wekt mogelijk in eerste instantie wat verwondering – is er immers niet een bloeiend verenigingsleven in Limburg? Dit is echter al eerder beschreven en verklaard door Schmeets en Arts (2010). Zij wijzen erop dat het sociaal kapitaal in Limburg onder druk staat, door onder andere vergrijzing, ontkerkelijking en sociaaleconomische achterstanden, vooral in het zuiden van de provincie. Hierdoor is de fanfare inmiddels minder vaak te horen in Limburg.

8.5 Politiek

Politieke betrokkenheid

Tabel 8.8 brengt de ontwikkeling van de politieke betrokkenheid in beeld aan de hand van het eigen oordeel over de politieke interesse, het volgen van politiek nieuws en de stem- en protestgeneigdheid. Die laatste zijn niet per se heel voorspellend voor gedrag, maar ze zeggen wel iets over de mate waarin mensen vinden dat ze zouden moeten stemmen of in het geweer zouden moeten komen als er in hun ogen iets onrechtvaardigs in de politiek gebeurt.

Er is sinds 2008 meer politieke interesse en meer aandacht voor politieke berichten dan in de jaren ervoor en de opkomstgeneigdheid is ook zeker niet geringer. Bij het volgen van politiek nieuws kan technologie een rol spelen (regelmatig iets over politieke kwesties lezen gaat bijna vanzelf via nieuwssites op de smartphone), maar dat kan de stijging bij de interesse niet verklaren. Protestgeneigdheid en de steun voor protestgedrag van anderen liggen gemiddeld ook op een hoger niveau sinds 2008; hier vond vooral een stijging plaats tussen het midden van de jaren zeventig en het midden van de jaren negentig (Dekker 2000).

Verkiezingsopkomst

Sinds 1990 is de opkomst bij de algemene verkiezingen over de hele linie redelijk constant. De opkomst is het hoogst bij Tweede Kamerverkiezingen, zo rond de 80% (overeenkomend met de opkomstgeneigdheid in tabel 8.8), en het laagst bij de Europese verkiezingen, minder dan 40%. De opkomst bij de provinciale en gemeenteraadsverkiezingen ligt hier tussenin. Bij gemeenteraadsverkiezingen vertoont de opkomst sinds 1990 een licht neerwaartse trend en de percentages bij de laatste twee verkiezingen (54%) liggen aanzienlijk onder die van de jaren zeventig en tachtig, toen nog rond de 70% opkwam. De decentralisatie van beleidstaken in het sociale domein naar de gemeenten van de afgelopen jaren zou een stimulans voor de opkomst bij de raadsverkiezingen in maart 2018 kunnen zijn, maar vooralsnog wijst er niets op een revival van de interesse in de lokale politiek (zie figuur 8.2 en het commentaar aldaar).

Tabel 8.8

Meer politieke interesse en groter protestgeneigdheid en steun voor protestgedrag

Betrokkenheid bij politiek, personen van 18 jaar en ouder, 1993-2016/'17 (in procenten)

	1993	2000	2008/'09	2012/'13	2014/'15	2016/'17
is tamelijk/zeer geïnteresseerd in politiek	50	49	60	62	60	61
leest regelmatig iets over politiek in ons land, bv. in de krant	38	36	52	50	49	49
opkomstgeneigd ^a	81	76	86	88	83	84
protestgeneigd ^b	48	48	54	55	54	56
steun voor protestgedrag ^c	61	65	70	68	73	68

a Zegt te gaan stemmen als er ten tijde van de enquête Kamerverkiezingen zouden zijn.

b 'Zeer' en 'enigszins waarschijnlijk' in antwoord op de vraag 'Hoe waarschijnlijk is het dat u werkelijk iets zou proberen te doen, als u dacht dat de Tweede Kamer bezig was een onrechtvaardige wet aan te nemen? Zou dat zeer waarschijnlijk zijn, enigszins waarschijnlijk of onwaarschijnlijk?'

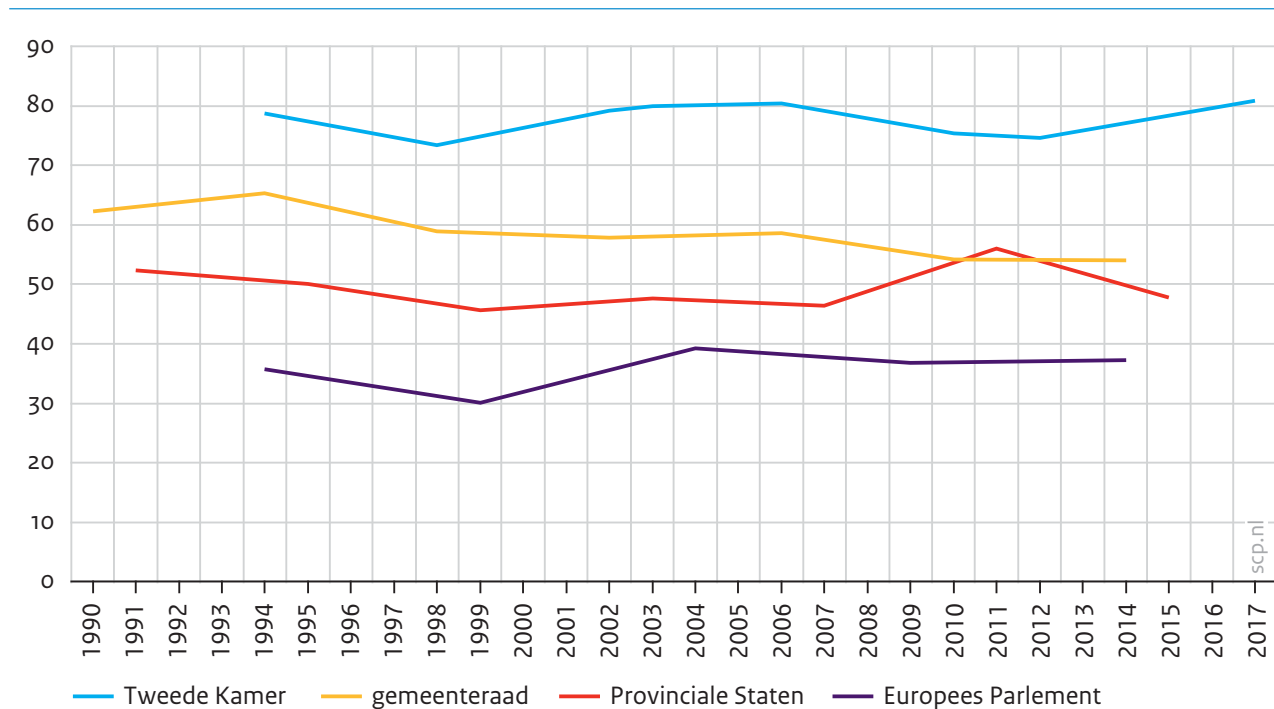
c 'Keurt goed' in antwoord op de vraag 'Stel dat iemand een wet zo onrechtvaardig vindt dat hij besluit de regering bij zijn werk te hinderen door ziddemonstraties, massabijeenkomsten of protestoptochten. Keurt u dat goed of keurt u dat af?'

Bron: scp (cv'93-'16/'17)

Figuur 8.4

Opkomst bij verkiezingen redelijk stabiel

Opkomst bij verkiezingen, 1990-2017 (in procenten)

Bron: Kiesraad

Tabel 8.9
Totale aantal partijleden loopt terug

Lidmaatschap van politieke partijen, personen van 18 jaar en ouder, 1990-2017 (in aantallen en procenten)

	1990	1995	2000	2005	2008	2010	2015	2017	Δ^a	jaarlijks ^b
CDA	125.033	100.442	82.000	73.000	69.200	67.592	53.107	48.775	-61%	-2543
ChristenUnie	-	-	-	24.235	27.683	26.441	23.521	23.695	-2%	-242
D66	9.829	15.000	11.878	11.744	10.357	18.507	25.190	26.285	167%	+548
GroenLinks	15.900	12.000	14.314	20.709	21.410	20.961	21.252	23.390	47%	+433
PvdA	91.784	64.523	58.426	61.111	59.327	54.504	49.155	46.162	-50%	-1233
SGP	23.062	23.600	25.491	25.900	26.906	27.196	29.974	30.122	31%	+272
SP	-	16.899	26.198	44.299	50.238	46.507	42.679	39.550	134%	+1141
VVD	59.074	53.465	48.092	41.861	36.832	36.371	30.895	26.497	-55%	-1129
PvdD	-	-	-	-	6.972	10.310	12.019	12.866	85%	+386
50PLUS	-	-	-	-	-	-	7.534	6.180	-18%	-677
totaal	324.682	285.929	266.399	302.859	301.953	298.079	275.773	264.476	-13%	-102

a Percentuele verandering van het aantal partijleden van 2017 ten opzichte van het eerste meetjaar.

b Jaarlijkse verandering van het ledental uitgaande van een lineaire trend tussen de meetpunten (niet alle beschikbare meetpunten staan overigens weergegeven in de tabel).

Bron: DNPP

Lidmaatschap politieke partijen

Sinds 1990 is vooral het aantal leden van de drie grote politieke partijen CDA, PvdA en VVD sterk – dat wil zeggen met minstens de helft – teruggelopen (tabel 8.9). Het totale aantal leden van politieke partijen is daardoor, sinds 2005, ook teruggelopen, van iets meer dan 300.000 in 2005 naar ongeveer 264.000 leden in 2017. De kleinere partijen daarentegen zijn erin geslaagd hun ledenaantal min of meer te stabiliseren (ChristenUnie) of geleidelijk dan wel met horten en stoten te doen groeien (SGP resp. D66 en GroenLinks). Het ledenaantal van de SP is sinds 1995 per saldo weliswaar flink toegenomen, maar laat sinds 2008 een behoorlijke daling zien. Al met al is het totale aantal leden van deze politieke partijen sinds 2005 dus geleidelijk afgenomen, terwijl het aantal kiesgerechtigden sinds 2005 geleidelijk is gestegen van 12 naar ongeveer 13 miljoen.⁶

Non-electorale participatie

Hoe staat het met andere vormen van politieke participatie dan stemmen tijdens de verkiezingen? Eerder presenteerden we in figuur 8.3 al ontwikkelingen in de deelname aan collectieve acties voor lokale en (inter)nationale doelen. Behalve om ‘zelfredzame’ (Van Houwelingen et al. 2014) en filantropische activiteiten, zal het daarbij ook gaan om politieke participatie in de zin van activiteiten gericht op overheidsbeleid en op de publieke opinie, om politieke en maatschappelijke keuzen te veranderen (Van Deth 2015). Hoe politiek die participatie is, weten we niet. In tabel 8.10 en 8.11 gaat het specifieker om politieke activiteiten.

Tabel 8.10 laat zien dat Nederlanders relatief vaak meedoen aan handtekeningenacties, contact opnemen met een politicus of ambtenaar, of producten boycotten. De populariteit van deze actievormen neemt eerder toe dan af. Onveranderd impopulair zijn deelname aan campagnes en demonstraties en activiteit in een politieke partij of actiegroep.

Bij elkaar genomen suggereren de activiteiten in tabel 8.10 geen afname en mogelijk na 2012 enige toename in de niet-electorale politieke participatie. Dat geldt ook als we afgaan op andere en anders geformuleerde activiteiten in tabel 8.11.

Zonder de populaire handtekeningenacties van tabel 8.10, maar voor de ruimere tijdsperiode (activiteit in de afgelopen vijf jaar in plaats van afgelopen jaar) ligt het percentage participanten in tabel 8.11 sinds 2002 rond de 40%, met ook hier mogelijk een toename na 2012. Omdat hier apart naar de activiteit via internet wordt gevraagd, zien we wel een duidelijke verschuiving achter de totaalpercentages. Er is de afgelopen vijftien jaar een sterke toename geweest van de deelname aan de politiek via internet en een daling bij andere vormen; onder de respondenten ging inspraak van 15% naar 8%, actiegroep van 7% naar 4%, demonstraties van 10% naar 6%. Internet stelt tegenwoordig bijna iedereen in staat om politiek actief te zijn (Van Deth 2015), maar waarschijnlijk is de participatie vaak wel minder intensief en meer vrijblijvend. Een uiting op internet kost immers weinig tijd en legt

iemand minder vast op een standpunt dan een demonstratie of een discussiebijdrage op een vergadering.

Tabel 8.10

Nederlanders medio jaren '10 politiek actiever dan begin deze eeuw

Politieke participatie,^a personen van 18 jaar en ouder, 2002-2014 (in procenten)

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
deelgenomen aan een handtekeningenactie	23	25	21	24	28	22	29
contact opgenomen met een politicus, landelijke of gemeentelijke ambtenaar	15	14	14	14	17	15	18
bepaalde producten geboycot	11	9	9	9	10	12	15
een sticker of badge gedragen voor een campagne	4	6	4	5	4	4	5
in een politieke partij of actiegroep actief geweest	3	4	4	3	4	3	4
deelgenomen aan een geoorloofde openbare demonstratie	3	5	3	3	3	3	3
minstens een van bovenstaande activiteiten	36	39	35	37	42	37	47

a Bevestigend antwoord op de volgende vraag: 'Er zijn verschillende manieren om te proberen in Nederland dingen te verbeteren of om te helpen voorkomen dat dingen verkeerd gaan. Heeft u in de afgelopen 12 maanden een van de volgende dingen gedaan?'

Bron: NSD en ESS-ERIC (ESS'02-'14)

Politieke participatie hoeft niet alleen langs vreedzame weg plaats te vinden. Politici kunnen via bedreigingen onder druk worden gezet en zo ook worden 'beïnvloed'. Het vaakst worden politieke ambtsdragers bij gemeenten en provincies geconfronteerd met agressie en geweld. Volgens de *Staat van het bestuur 2016* is in 2016 het percentage slachtoffers van agressie en geweld onder politieke ambtsdragers 4 procentpunten gestegen ten opzichte van 2014: van 23% naar 27%. In 2016 is dit zelfs bij meer dan de helft van de burgemeesters het geval. Het gaat dan meestal om verbale agressie (BZK 2016: 125-126).

Tabel 8.11

Meer Nederlanders politiek actief via internet

Politieke participatie,^a personen van 18 jaar en ouder, 2002-2017 (in procenten)

	2002	2006	2010	2012	2017
via internet, e-mail of sms meegedaan aan een politieke discussie of actie	10	18	21	22	24
radio, televisie of krant ingeschakeld	13	10	12	11	10
contact opgenomen met een politicus of ambtenaar	14	11	12	8	9
meegedaan aan een door de overheid georganiseerde inspraakbijeenkomst, hoorzitting of discussiebijeenkomst	15	11	11	7	8
meegedaan aan een protestactie, protestmars of demonstratie	10	8	5	6	6
politieke partij of organisatie ingeschakeld	8	5	5	3	4
meegedaan aan een actiegroep	7	4	3	3	4
iets anders	4	3	4	4	4
minstens een van bovenstaande activiteiten	41	39	41	39	45

- a Antwoord op de vraag 'Er zijn verschillende manieren om iets politiek aan de orde te stellen of invloed uit te oefenen op politici of de overheid. Wilt u de volgende mogelijkheden bekijken, en mij dan zeggen van welke daarvan u in de afgelopen 5 jaar gebruik hebt gemaakt?'

Bron: SKON (NKO'02-'17) gewogen resultaten (2017 hoofdonderzoek)

8.6 Wel en niet maatschappelijk of politiek willen en kunnen participeren

Wie zijn er vooral maatschappelijk en politiek actief in ons land? In het voorgaande hebben we weliswaar steeds beschreven welke groepen relatief maatschappelijk en politiek actief zijn, bijvoorbeeld ouderen of hogeropgeleiden, maar we hebben daarbij geen rekening gehouden met andere kenmerken die van invloed kunnen zijn. In deze paragraaf zullen we op basis van multivariate analyses dat wel doen. Daarnaast kijken we naar eventuele trends sinds 1993. Sinds dat jaar is het aantal mensen dat zich inzet voor een lokaal of (inter)nationaal doel of dat vrijwilligerswerk verricht (licht) gedaald (tabel 8.12). In het algemeen is de maatschappelijke en politieke betrokkenheid van mannen, ouderen, hogeropgeleiden, de hogere inkomens en kerkgangers groter dan die van diegenen die niet tot deze groepen behoren. Werkenden verrichten minder vaak vrijwilligerswerk, maar zijn eerder geneigd om te gaan protesteren dan diegenen die niet 16 uur of meer per week werken. Ten slotte, mensen die van mening zijn dat ze geen enkele invloed hebben op wat de regering doet, zijn, zoals verwacht mag worden, op alle fronten (veel) minder maatschappelijk en politiek actief en betrokken.

Tabel 8.12

Minder vrijwilligerswerk door jongeren, niet-kerkgangers en lageropgeleiden

Diverse vormen van maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid, naar achtergrondkenmerken, 1993-2016/17 (b-waarden)^a

	doet vrijwilligerswerk	actie voor lokaal doel ^b	actie voor (inter)nationaal doel ^b	opkomst-geneigdheid	protest-geneigdheid
jaar (ongecorrigeerd)	-0,01**	-0,02***	-0,01**	-0,00	0,00
jaar	-0,00	-0,02***	-0,01*	-0,00	0,01**
vrouw i.p.v. man	-0,19***	-0,22***	-0,06	-0,12**	-0,11***
≥45 jaar i.p.v. 18-44 jaar	0,32***	0,27***	-0,07	0,60***	-0,05
hoog- i.p.v. laagopgeleid ^c	0,39***	0,43***	0,63***	0,71***	0,33***
hoog i.p.v. laag inkomen ^c	0,23***	0,17***	-0,08	0,38***	0,07*
gaat (soms) naar de kerk i.p.v. nooit	0,74***	0,29***	0,43***	0,29***	0,04
werkt 16 uur of meer i.p.v. doet dit niet	-0,29***	0,05	0,03	0,06	0,14***
ervaart politieke invloed i.p.v. ervaart dat niet ^d	0,41***	0,36***	0,53***	1,07***	0,48***

a Een b-waarde groter dan 0 betekent meer participatie(geneigdheid), en kleiner dan 0 betekent minder dan in de vermelde referentiecategorie.

Significantie: *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

b Alleen gemeten tot en met 2011, zie voor omschrijving vraagstelling figuur 8.3. Om te corrigeren voor de verandering in vraagstelling is vanaf 2012 een dummyvariabele opgenomen.

c Opdeling per jaar van opleidingsniveau en brutohuishoudensinkomen in twee gelijke helften. Respondenten in categorieën die doorsneden worden door de 50%-grens zijn willekeurig toegeedeeld.

d Is het oneens met de stelling 'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet.' i.p.v. 'eens' en 'geen mening'.

Bron: scp (cv'93-'16/'17)

De oververtegenwoordiging van met name hogeropgeleiden in de politiek en civil society is een bekend fenomeen en wordt door sommigen ook wel aangeduid als een ‘diplomademocratie’ (Bovens en Wille 2017). Zijn deze achtergrondkenmerken zelf nog aan verandering onderhevig? Is bijvoorbeeld het effect van opleiding en daarmee dus de diplomademocratie de afgelopen 25 jaar sterker geworden? Om dit toetsen hebben we de perioden voor en na 2004 – het jaartal dat ongeveer in het midden ligt van de 25-jarige periode waarin we geïnteresseerd zijn – met elkaar vergeleken. Sinds 2004 zijn kerkgangers wat minder vaak vrijwilligerswerk gaan doen en zetten vrouwen en werkenden zich minder snel in voor een lokaal belang. Terwijl ouderen zich sinds 2004 minder vaak inzetten voor een kwestie van internationaal belang, zijn de hogere inkomens dat juist vaker gaan doen. Wat politieke betrokkenheid betreft, valt op dat de hogere inkomens sinds 2004 eerder aangeven te zullen gaan stemmen of protesteren, terwijl onder kerkgangers de stemgeneigdheid is gedaald. Al met al is het verschil tussen hoger- en lageropgeleiden sinds 1993 wat toegenomen, terwijl kerkgangers in sommige opzichten juist iets meer zijn gaan lijken op niet-kerkgangers.

In 2007 heeft het SCP een toekomstverkenning gemaakt voor ontwikkelingen in de vrijwillige inzet tot 2015 (Dekker et al. 2007). Vergrijzing, individualisering, verkleuring, verhoging van de pensioenleeftijd, ontkerkelijking, ontzuiling, de toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen en het stijgende opleidingsniveau van de bevolking werden in deze publicatie onder andere genoemd als mogelijke ontwikkelingen die van belang zijn voor het niveau van vrijwillige inzet in ons land. Zoals blijkt uit tabel 8.12 hebben sommige van deze ontwikkelingen – met name de vergrijzing en het stijgende opleidingsniveau – een positieve uitwerking op de vrijwillige inzet, terwijl andere ontwikkelingen – met name de ontkerkelijking en grotere arbeidsparticipatie van vrouwen – daar een negatieve invloed op hebben.

8.7 Slotbeschouwing

Er wordt door de politiek en in de samenleving meer en meer verwacht van de burger. De afgelopen 25 jaar heeft de overheid over het algemeen een terugtrekkende beweging gemaakt: van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving. Van de burger wordt verwacht dat hij of zij deze terugtocht dekt door zich vaker maatschappelijk in te zetten, bijvoorbeeld als vrijwilliger of donateur. Is dit ook gebeurd? Dit hoofdstuk laat zien dat er weinig aanwijzingen zijn dat de maatschappelijke inzet en betrokkenheid van Nederlanders de afgelopen kwart eeuw zijn toegenomen. Het beeld is vrij stabiel en als er al trends kunnen worden waargenomen, zijn die minimaal en soms tegenstrijdig. Zo zien we een toename in de non-electorale participatie (tabel 8.10 en 8.11), maar is tegelijkertijd het aantal leden van vakbonden, politieke partijen en kerken geleidelijk afgenomen (tabel 8.1 en 8.2) en zijn Nederlanders de afgelopen kwart eeuw (een klein beetje) minder vaak vrijwilligerswerk gaan doen en zetten zij zich ook (iets) minder vaak in voor een lokaal of (inter)nationaal belang (tabel 8.12). Dit geldt vooral voor vrouwen, lageropgeleiden en werkenden. De hogere arbeidsparticipatie van met name vrouwen kan hiervoor een verklaring zijn: door-

dat meer mensen (in deeltijd) zijn gaan werken, blijft er minder tijd over voor maatschappelijke inzet. Ook de groei van het aantal niet-westerse migranten en hun nakomelingen, die over het algemeen minder vaak vrijwilligerswerk verrichten, zou een verklaring hiervoor kunnen zijn. Ten slotte zijn vooral mannen, ouderen, autochtone Nederlanders, kerk-gangers en hogeropgeleiden als vrijwilliger actief. Waarschijnlijk is het verschil tussen hoger en lageropgeleiden in maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid de afgelopen 25 jaar ook nog iets toegenomen.

Noten

- 1 Zie: <https://fd.nl/economie-politiek/1123361/nederlandnog-net-zo-ziek-als-in-1990>.
- 2 Zie: <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=82309ned&D1=0-1&D2=0&D3=0&D4=0&D5=4,9,14,19,24,29,34,39,44,49,54-69&HDR=G4&STB=G1,G2,G3,T&VW=T>.
- 3 Zie: <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=80598ned&D1=0&D2=-0&D3=0&D4=0-1&D5=a&HD=150720-1140&HDR=T,G2,G1,G3&STB=G4>.
- 4 Zie: <http://nos.nl/artikel/2163084-het-aantal-moslims-stijgt-maar-met-hoeveel.html>.
- 5 Zie: <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=70086NED&D1=0-16&D2=0,9,19,29,32-33&VW=T>.
- 6 Zie: www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/07/bijna-13-miljoen-kiesgerechtigden-op-15-maart.

Literatuur

- Bakel, M. van, I. Pulles, A. Tiessen-Raaphorst, F. den Hertog, R. Vonk en C. Schoemaker (2017). *Sport Toekomstverkenning*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bekkers, R., T. Schuyt en B. Gouwenberg (2017). *Geven in Nederland 2017*. Amsterdam: WalburgPers.
- Bijl, R., J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.) (2015). *De sociale staat van Nederland 2015*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boss, E., W. Blauw en M. Alblas (2011). *Trendrapport 2011. Vrijwillige inzet 2.0*. Utrecht: Movisie.
- Bovens, M. en A. Wille (2017). *Diploma democracy. The rise of political meritocracy*. Oxford: Oxford University Press.
- BZK (2016). *Staat van het bestuur 2016*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Dekker, P. (2000). Vijftientig jaar politieke betrokkenheid en participatie. In: A.E. Bronner, P. Dekker, A.J. Olivier, W.F. van Raaij, M. Wedel en B. Wierenga (red.), *Recente ontwikkelingen in het marktonderzoek. NVMJ-jaarboek 2000* (p. 163-178). Haarlem: De Vrieseborch.
- Dekker, P., J. de Hart en L. Faulk (2007). *Toekomstverkenning vrijwillige inzet*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Deth, J. van (2015). Political participation. In: G. Mazzoleni (red.), *The international encyclopedia of political communication* (p. 1158-1165). New York: Wiley & Sons.
- Houwelingen, P. van en P. Dekker (2015). Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.), *De sociale staat van Nederland 2015* (p. 225-249). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Houwelingen, P. van en J. de Hart (2013). Maatschappelijke participatie: voor en met elkaar. In: M. Cloin (red.), *Met het oog op de tijd. Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders* (p. 116-139). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Houwelingen, P. van, A. Boele en P. Dekker (2014). *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Houwelingen, P. van, W. Huijnk en J.M. den Ridder (2016). Participatie en vertrouwen van niet-westerse migranten. In: W. Huijnk en I. Andriessen (red.), *Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken* (p. 185-209). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Maliepaard, M. en M. Gijsberts (2012). *Moslim in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Meer, T. van der en H. van der Kolk (red.) (2016). *Democratie dichterbij: Lokaal Kiezersonderzoek 2016*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Musick, M.A. en J. Wilson (2007). *Volunteers. A social profile*. Bloomington (IN): Indiana University Press.
- Posthumus, H., J. den Ridder en J. de Hart (2014). *Verenigd in verandering. Grote maatschappelijke organisaties en ontwikkelingen in de Nederlandse civil society*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. den, M. den Draak, P. van Houwelingen en P. Dekker (2014). *Burgerperspectieven 2014|4*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schmeets, J.J.G. en K. Arts (2010). Limburg blijft in sociaal kapitaal achter bij de rest van Nederland. In: *Bevolkingstrends*, jg. 58, nr. 3, p. 56-61.
- Steenbergen, R. (2017). Middenklasse juist wel vrijgevig. In: *NRC Handelsblad*, 23 mei 2017, p. 18.
- WRR (2012). *Vertrouwen in burgers*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Bijlage A

Gebruikte landcodes

AT	Oostenrijk
BE	België
BG	Bulgarije
CH	Zwitserland
CY	Cyprus
CZ	Tsjechië
DE	Duitsland
DK	Denemarken
EE	Estland
EL	Griekenland
ES	Spanje
EU	Europese Unie
FI	Finland
FR	Frankrijk
GE	Georgië
GR	Griekenland
HR	Kroatië
HU	Hongarije
IE	Ierland
IL	Israël
IS	IJsland
IT	Italië
PL	Polen
PT	Portugal
LT	Litouwen
LU	Luxemburg
LV	Letland
MT	Malta
NL	Nederland
NO	Noorwegen
RO	Roemenië
RU	Rusland
SE	Zweden
SI	Slovenië
SK	Slowakije
TR	Turkije
UK	Verenigd Koninkrijk